

УДК 94(497.115-89)“1911”
323(497.115-89)“1911”
94(560)“1911”
321.61:929 Мехмед Решад V“1911”
doi:10.5937/bastina1947287Z

Оригинални научни рад

Весна С. ЗАРКОВИЋ*

Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић

СУЛТАНОВО ПУТОВАЊЕ ПО СТАРОЈ СРБИЈИ И МАКЕДОНИЈИ**

Айсѝраќиј: У раду се говори о султановим припремама и посети Старој Србији и Македонији која представља дело младотурског комитета. Његово седамнаестодневно путовање током којег је посетио Скопље, Приштину, Битољ и Солун имало је за циљ да умири Арбанасе и придобије их за себе. На том путу је организована и заједничка молитва одржана приликом посете Муратовог турбета, где је прочитан указ о амнестији свих политичких криваца у земљи и ван ње. Овај и други слични уступци нису у потпуности задовољили арбанашке зликовце који су наставили са својим „старим занатом“, чије су последице најбоље осетили Срби. Арбанашки захтеви су се свакодневно умножавали и водили ка аутономији, што ће, уз залагање Аустроугарске и Италије, резултирати стварањем Албаније 1912. године.

Кључне речи: Османско царство, Стара Србија, Македонија, султан, путовање, Срби, Арбанаси.

Дугогодишња криза која је захватила Османско царство кулминирала је крајем прве деценије XX века. Почетком јула 1908. године дошло је до бројних убистава људи оданих султану, што је проузроковало слање трупа од 18.000 војника из Анадолије у Македонију да се обрачунају са побуњеницима. Уместо да се боре, они су прешли на супротну страну, а такав неочекивани обрт навео је султана да им се приклони и 22. јула за великог везира постави Саид-пашу. Већ наредног дана султан је објавио царску ираду којом је враћен Устав из 1876. године, најавио расписивање избора и сазивање Скупштине која се није одржавала пуних тридесет година (Мантран 2002: 696–697). Априла месеца 1909. године у Цариграду је дошло до неуспелог државног удара. Безуспешни покушај султана Абдул Хамида да свргне младотурке довео је до промене на престолу, а за новог султана је проглашен

* научни сарадник, vesna.zarkovic07@gmail.com

** Рад је написан у оквиру пројекта *Мајстеријална и духовна култура Косова и Метохије* (ев. бр. 178028), који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

његов брат Махмуд V Решад (Батаковић 1989: 274). Кад су младотурци дошли на власт, први и основни задатак им је био да у пракси спроведу прву реч из свог слогана – „уједињење“ (Мантран 2002: 718).

Код младотурских вођа преовладала је паносманска струја која је све поданике прогласила једним недељивим османским народом. Власт, која је била централизована, погађала је на простору Старе Србије и Македоније и Србе и Арбанасе. Прве зато што је било забрањено деловање српских друштава, одузимања је црквена и манастирска земља и ометан рад школских и верских одбора. Српско становништво је највише погодила мера која се односила на одузимање земље и то на основу Закона о замени тапија и убаштињењу имања. Долазак младотурака на власт изазвао је узнемирење код Арбанаса, који су се, навикнути на привилегије добијене од ранијег султана Абдул Хамида, противили увођењу редовне војне обавезе и новој пореској политици. Они су на годишњицу револуције, 1909. године, у Дебру одржали конгрес на којем су одбацили захтев за редовно служење војног рока и покренули питање стварања посебне аутономне области која би обухватала све територије на којима живе Арбанаси (Батаковић 1989: 275; Богдановић 1985: 159–160).

Упорна настојања младотурака да своје замисли спроведу у дело изазвала су додатну нетрпељивост код Арбанаса, па је зато 1910. и 1911. године на простору Старе Србије и Македоније дошло до побуна и отворених сукоба са турским властима. Резултат тих сукоба представља велики број мртвих и рањених Арбанаса, општењених кућа, процесуираних побуњеника и одузимање оружја (Зарковић–Савић 2018: 291–313; Зарковић 2018: 213–229).

Прилике у западном делу Османског царства су биле лоше, а ситуација је претила да угрози опстанак државе. Знајући да Арбанаси представљају битан фактор у очувању Царства, у Цариграду, у султановим окружењем, почели су да размишљају о његовој посети тим крајевима. По њима, султанова посета Старој Србији и Македонији је донекле могла да утиче на даљи развој догађаја и допринесе јачању државе и опстанку уопште. Гласине о таквом путовању су почеле да се шире, а неки листови и да их објављују. Тим вестима у почетку није придавана нека значајнија пажња, али од оног момента када су потврђене од стране првог секретара Зија-беја, постале су главна тема не само у дипломатским и војним круговима, него и међу обичним становништвом. По речима првог секретара, посета је била планирана за мај 1911. године и предвиђено је било да султан обиђе Солун, Скопље и Приштину. Такође, било је замишљено и полагање темеља за изградњу медресе у близини места погибије султана Мурата I.¹

1 *Документи о сјољној полицији Краљевине Србије 1903–1914 (=ДСПКС), књ. IV, св. 3/1, Београд 2009, док. 152, 408.*

План је захтевао и бројне припреме, након којих је био направљен коначни програм који је предвиђао да султан након тродневног боравка у Солуну посети Скопље, а затим и Приштину, одакле би обишао Муратово турбе. Из Приштине би отишао у Солун, а затим у Битољ. Иако је раније било планирано да султан из Битоља обиђе Албанију и посети три највеће вароши, од ове идеје се одустало због побуне у северном делу. Такође, било је предвиђено да на том путу султана прате бројне познате личности, међу којима су и двојица његових синова, велики везир Хаки-паша, министар војни Махмуд Шефкет-паша, министар унутрашњих дела и министар морине, први секретар султанов, први дворски маршал и још многи други цивилни и војни великодостојници. Присуство престолонаследника Јусуф Изедин-ефендије није ни разматрано, због одласка у Лондон на крунисање Ђорђа V (*Полиџика*, 02. 04. 1911: 1).

Султаново путовање по Старој Србији и Македонији било је непознаница за многе представнике страних земаља у Османском царству, па и за Живојина Балугџића, генералног конзула Краљевине Србије у Солуну. Он је сматрао да путовање представља реализацију идеје, осмишљене од стране Хилми и Шефкет-паше, која би имала за циљ да умири арбанашке прваке и придобије их за себе. Овакво Балугџићево мишљење заснивало се на сазнању да је Парламент одобрио два милиона гроша за подизање арбанашких кућа које су уништене приликом гушења побуне од стране војске и званичних турских власти. Арбанашко становништво у Старој Србији и Македонији је било прилично непријатељски расположено према султану и новом режиму, уопште. Такве тврдње је износио и аустроугарски конзул Пара, који је располагао информацијама о могућим арбанашким протестима, што потврђује да су представници Двојне монархије у Османском царству с великим интересовањем пратили догађаје и неретко били директно или индиректно укључени у збивања на терену.² За разлику од Арбанаса, Турци су веровали да би им султанова посета Старој Србији и Македонији донела неке позитивне резултате, пре свега умирила арбанашко становништво у тим крајевима. Међутим, ситуација на терену је била врло компликована, нарочито „с оне стране Качаника“. Као илустрација расположења на том простору може нам послужити легенда, потекла од католичких свештеника, која се све чешће могла чути. „Кад је први Султан дошао у Арбанију он ју је добио и умро, а кад други дође у њу изгубиће је а остаће жив“.³

Поред Арбанаса, незадовољство су испољавали и Бугари који су намеравали да приликом султанове посете организују демонстрације и употребе их као средство за наметање свог питања пред Европом. Турске власти, упознате са ситуацијом у Старој Србији и Македонији, пажљиво су планирале

2 ДСИКС, књ. IV, св. 3/1, док. 181, 460.

3 ДСИКС, књ. IV, св. 3/1, док. 232, 542.

султаново путовање, па су мобилисале две дивизије из Мале Азије, једну из Сиваса, а другу из Амасије.⁴ Планом је било предвиђено да војска крене према Скопљу и учествује у дочеку. Као претходница пут Скопља, а касније и Приштине, требало је да отпутује министар војни Махмуд Шефкет-паша.⁵ Вести о планираним протестима Арбанаса и Бугара, које су долазиле до Цариграда, нису битно утицале на план султановог путовања. Идеја о путовању није напуштана, а ширење информација о демонстрацијама само је могло да користи младотурском режиму, који је и раније намеравао да концентрише већи број војника на простору Старе Србије и Македоније. Ипак, коначана одлука о повећању војске зависила је од извештаја Махмуд Шефкет-паше који је имао задатак да процени ситуацију на терену.⁶

Султанова посета је оживела поједине крајеве. У Приштини и Феризовићу се почело са подизањем нових касарни, а у Бресју, недалеко од Приштине, радило се на изградњи нове железничке станице. За разлику од ових места, остале крајеве су обележили сиромаштво и беда праћени разним зулумима (*Полиџика*, 02. 04. 1911: 2).

Припреме за дочек султана су највише биле приметне у самој Приштини. Највећи радови су били на згради хућумата у којој је султан требало да одседне, као и на улици којом би ушао у варош. Међутим, поједини радови, попут скидања покривене чаршије и сечење стреха изазивали су негодовање код становника Приштине који нису са одушевљењем прихватили султанов долазак. Све послове у самој вароши и око ње контролисали су и надзирали чиновници, чланови главног одбора за дочек. Они су сазвали конференцију на којој су представницима српске општине дали посебна упутства која су подразумевала: да своје домове украсе заставама и увече осветле, да деца буду прикладно и свечано одевена за ту прилику, с посебним нагласком да приликом одабира боје ђачких униформи буде изузета плава боја, која је могла да утиче на формирање српске тробојке.⁷ Радило се и на изградњи новог пута који је повезивао Газиместан и Муратово турбе са друмом Приштина–Глободерица (данашњи Обилић) (Микић 1988: 279). Иначе, преко железничке станице у Глободерици је требало да стигне велики број војника, планираних за ову прилику.

4 Архив Србије (=АС), Министарство иностраних дела (=МИД) Политичко-просветно одељење (=ШПО), 1911, ред 373, III Бр. 83, Конзул Живојин Балугџић – Миловану Ђ. Миловановићу, министру иностраних дела, Солун 8/21. март 1911; За разлику од извештаја генералног конзула Краљевине Србије у Солуну Живојина Балугџића у којем наводи да ће бити мобилисане две дивизије и упућене у Скопље и Приштину, *Полиџика* пише да ће бити присутне четири дивизије из Мале Азије (*Полиџика*, 02. 04. 1911: 2).

5 АС, МИД ШПО, 1911, ред 373, III Бр. 83, Конзул Живојин Балугџић – Миловану Ђ. Миловановићу, министру иностраних дела, Солун 8/21. март 1911

6 ДСИКС, књ. IV, св. 3/1, док. 244, 555.

7 ДСИКС, књ. IV, св. 3/1, док. 336, 714–715.

У припреме за султанов долазак су били укључени и представници српског народа. Тим поводом архимандрит Сава је разговарао са приштинским мутесарифом који је исказао потребу за ангажовањем српских ђака и изразио жељу за учешће оних из Призренске богословије.⁸ Срби су планирали да султаново присуство искористе као згодну прилику која би им послужила да поједина питања, битна за њихов опстанак на тим просторима, изнесу пред њега. Генерални конзул Краљевине Србије у Скопљу Јован Јовановић предлагао је да тај посао буде поверен архимандриту Сави који би одредио људе из свих крајева рашко-призренске епархије да пред султана усмено или у писаној форми изнесу жалбе. То је подразумевало да се акценат стави на многобројна насиља вршена над српским живљем, као и на одузимање манастирских имања и протеривање чифчија са земље.⁹

Турске власти су изражавале жељу да приликом султановог боравка у Скопљу и Битољу буду, у што већем броју, заступљени представници српског народа. Њихово бројно присуство би ослабило ефекат истицања бугарског елемента.¹⁰ О овим жељама турских власти посланик Србије у Цариграду Ј. М. Ненадовић је обавестио Владу у Београду, која је дописом захтевала од конзулата у Скопљу, Битољу, Солуну и Приштини да узму активно учешће у збивањима на терену.¹¹ Конзул Краљевине Србије у Битољу имао је већ разрађени план, који је подразумевао присуство епископа Варнаве и десетине свештеника из његове епархије, присуство делегације од два до три члана са управником из свих школских управа, присуство до стотину сељака из најближих села, затим присуство великог броја ђака, од којих би 170 било из битолске гимнзије. Конзул је планирао и уручење пригодног поклона за чију израду би био задужен директор гимназије Јотић. Замишљено је било да се направи један албум српских и турских школа у Битољу који би садржао око 50 фотографија и чија би израда износила 250–300 динара. Трошкови пута ангажованих, гардероба за ученике, израда декорације и поклона изискивали су одређену суму новца, па је зато од Министарства иностраних дела затражено 6.000 динара за ту намену.¹²

Конзуларно одељење Министарства иностраних дела у Београду је располагало информацијом да је султанов полазак из Цариграда био планиран

8 АС, МИД ШПО, 1911, ред 373, ШП Бр. 257, Конзул Милан Ракић – Министарству иностраних дела у Београду, Приштина 27. април/10. мај 1911.

9 АС, МИД ШПО, 1911, ред 373, ШП Бр. 966, Конзул Јов. М. Јовановић – Миловану Ђ. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 28. април/11. мај 1911.

10 АС, МИД ШПО, 1911, ред 373, ШП Бр. 312, Посланик Ј. М. Ненадовић – Министарству иностраних дела Краљевине Србије, Цариград 3/16. мај 1911.

11 АС, МИД ШПО, 1911, ред 373, ШП Бр. 966, Министар иностраних дела М. Ђ. Миловановић – Конзулатима у Скопљу, Битољу, Солуну и Приштини, 5/20. мај 1911.

12 АС, МИД ШПО, 1911, ред 373, ШП Бр. 548, Конзул Љуб. М. Михаиловић – Министарству иностраних дела Краљевине Србије, Битољ 3/16. мај 1911.

за 16. мај.¹³ Зато су министру иностраних дела дате инструкције којима се захтевало учешће српског народа у том догађају и то преко мешовитих делегација, школских и црквених власти. Држање српског народа требало је да, с једне стране, искаже лојалност, а с друге, искористи прилику за угуђивање молби и жалби, које би биле дефинисане у форми присталица новог режима. Планирано је било да у молбама и жалбама буду садржана општа и питања појединаца, а не и она велика, која су се односила на питање о народности, независној цркви, школска и многа друга која су се решавала на вишем нивоу. Општа питања су подразумевала помиловање затвореника, поступање са чифчијама, неправилан рад за оцењивање и класификацију земљишта, заузимање цркава, манастира, њихових имања и парнице око њих, питање о дозволама за школе по епархијама ван рашко-призренске епархије, као и незаконитост и самовољу административних органа. У овим инструкцијама је било наглашено да се у жалбама о арбанашким зулумима избегава директно оптуживање Арбанаса, као и да се не тражи помоћ у спорним питањима између Патријаршије и Срба. Такође, било је наглашено да ће се сви трошкови рефундирати из поверљивог буџета конзулата Краљевине Србије у тим деловима Османског царства.¹⁴

На седници Синода одржаној 6. маја било је одлучено да митрополити заједно са општинарима и народним првацима дочекају султана. Према овој одлуци требало је да, поред митрополита, и све школе учествују у дочеку. Поред тога, у Патријаршији су размишљали и о месту које би заузели митрополити, народни прваци и ученици и одлучили да то, као и до тада, буде одмах до турских представника народности, вере и просвете. Сходно одлукама донетим у Патријаршији, конзул из Скопља Јован Јовановић је предложио да се оснује одбор за дочек који би чинили: митрополит (председник) и чланови Глигорије Глиша Елезовић, Ал. Станишић, Ђр. Х. Костић, Петар Лекић.¹⁵ Са одлукама из Патријаршије био је упознат и архимандрит Сава. Поред наведених учесника, архијерејима, члановима општина и ученицима је било наглашено обавезно присуство на железничким станицама у местима у којима она постоји, а тамо где не постоји, архијереј је био дужан дужан да иде у валилук и заједно са месним и осталим архијерејима у епархији дочекају султана.¹⁶

За разлику од Срба који су активно учествовали у припремама за дочек, Турци су невољно прилазили том послу. Иако је постојала разлика и јаз између присталица старог и новог режима, били су јединствени када је реч о истицању муслиманства и отоманства. У појединим ситуацијама су младоручи

13 Сви датуми у тексту су навођени по старом календару.

14 АС, МИД ИПО, 1911, ред 373, III Бр. 2771, Концепт Конзуларног одељења Министарства иностраних дела – Министру иностраних дела, Београд 5/18. мај 1911.

15 ДСИКС, књ. IV, св. 3/II, Београд 2009, док. 485, 932–933.

16 АС, МИД ИПО, 1911, ред 373, III Бр. 337, Конзул Милан Ракић – Министарству иностраних дела Краљевине Србије, Приштина 20. мај/2. јун 1911.

предњачили у односу на своје представнике. На то нас упућују и наредбе из Цариграда које су се односиле на фес, заставе и учешће турских жена у султановом дочеку. Ношење феса је било обавезно, а свака друга капа „којом би се могла изазвати сумња да све што је изашло да поздрави љубљеног владара није мусломан“ била је забрањена. Иако је на први поглед ова наредба изазивала подсмех, изазвала је позитивне коментаре присталица старог режима, којима се није допадало ношење других капа код немуслиманског становништва, посебно у градовима. Поред забране ношења капа, била је забрањена и употреба застава других држава, осим турске. Са оваквом одлуком нису били сагласни страни представници, пре свега Италије и Француске, чије су школе учествовале у дочеку. Они су успели да преко амбасада издејствују употребу својих застава, поред турске. Разматрано је било и питање о учешћу турских жена, посебно донма, удатих за потурчене Јевреје. За разлику од осталих Туркиња које су прекривале лице, донме нису носиле јашмаке. То је навело валију у Скопљу да одржи састанак са представницама донми и предложи им прикривање лица за ту прилику. Валијин предлог је изазвао противљење јер је био у супротности са њиховим, већ утврђеним, обичајима. Ови и слични предлози имали су за циљ да што више истакну муслиманство, чак и у оним случајевима где су поједини народи имали своје представнике.¹⁷ Колико су турске власти водиле рачуна о истицању муслиманства говори нам и чињеница да је у Скопљу програмом било предвиђено груписање свих школа заједно, по степену и струци, а не једне народности одвојено. Ношење феса било је изричито, а посебно се ова одлука односила на хришћане који су били заступљени у служби, попут учитеља, наставника, лекара, инжењера и осталих.¹⁸

Султанов воз је стигао 29. маја, тачно у 4 сата после подне на станицу у Скопљу, на којој су већ биле присутне царска гарда, коњица и један шпалир пешадије (*Полиџика*, 31. 05. 1911: 2). Поред њих, дочеку су присуствовали и представници турских школа, српске гимназије, учитељске школе, соколског друштва,¹⁹ Женске раденичке школе, грчке и бугарске школе. Распоредом је било предвиђено да на перону добију своја места и чланови конзуларног кора и то најпре из Скопља са својим колегама из Митровице, Призрена и Приштине. Из Призрена су били присутни аустроугарски конзул Прохаска и италијански вицекозул Џукулин, док руски вицекозул Зујев није дошао. Из Митровице су допутовали руски конзул Лобачев и аустроугарски

17 ДСЛКС, књ. IV, св. 3/II, док. 512, 969–971.

18 АС, МИД ПШО, 1911, ред 373, ПШ Бр. 1178, Конзул Јован Ј. Вучковић – Миловану Ђ. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 24. мај/6. јун 1911.

19 Соколско друштво је основано почетком 1909. године на иницијативу конзула Милана Ракића. Главни организатор је био Рајко Караклајић, учитељ гимнастике српске гимназије у Скопљу, а први начелник учитељ Димитрије Синадиновић, родом из Призрена (Поновић 2007: 343).

вицеконзул Тахи, а из Приштине конзул Краљевине Србије Милан Ракић. Иза њих су стајали верски представници, на првом месту муфтија, до њега митрополит и архимандрит Сава из Приштине, затим грчки архимандрит, бугарски Неофит и католички бискуп. Они су претходили изасланицима меџлис идаре из каза. Војска је била распоређена по улицама којима је султан пролазио и на којима су се налазили многобројни људи, обучени у разна одела. Након бројних поздрава и клицања, султан је од железничке станице до идадије (своје палате) стигао у пратњи двојице синова, Зије Етин и Омера Хилми, великог везира, министра унутрашњих послова, просвете и неколико чиновника двора. Поред њих у пратњи су били Нијази-беј, ресански јунак, Хаџи Адил-беј и секретар Централног Одбора „Јединство и Напредак“ Галиб-паша, ранији шеф полиције у Цариграду.²⁰ Иначе, програмом је било превиђено да конзули из Призрена, Митровице и Приштине отпутују у Скопље, где је и био планиран њихов пријем код султана. Ова одлука се односила и на конзула Ракића, који је о томе благовремено био обавештен од косовског валије (Перуничкић 1989: 531). Поједини новинарски кругови су пласирали информацију да ће српски престолонаследник Александар доћи у Скопље и поздравити султана. Таква вест је изазивала одушевљење код српског народа у Старој Србији, који је прижељкивао његову посету и Приштини.²¹ Међутим, овај пут краља Александра није реализован.

Султанов боравак у Скопљу обележило је присуство осамнаест клубова младотурака из румелијских вилајета, међу којима су били најбројнији из Косовског. Поред њих били су присутни и изасланици из Смирне, Ангоре, Ерзерума, Самсуна, Трапезунта, Магнезије и Курдистана, међу којима су већину чинили официри. Током вечери је у беледијском позоришту одржана конференција коју је отворио неки хоџа из Курдистана. Међу говорницима су били бег из Ерзерума и Омер Наџи, секретар солунског комитета. Суштина оба говора је указивала на препород Османског царства, његових циљева и резултата, као и значај уједињења Турака из Мале Азије и оних из Европе. За разлику од муслимана, хришћани су били присутни у малом броју и то углавном попови. Значај ове конференције је у томе што је на њој присуствовао и велики везир.²²

Султан је током боравка у Скопљу примао бројне делегације и то најпре народне посланике из Косовског вилајета које је предводио Хоџа

20 АС, МИД ШПО, 1911, ред 373, III Бр. 1258, Конзул Јован Ј. Вучковић – Миловану Ђ. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 3/16. јун 1911; ДСИКС, књ. IV, св. 3/II, док. 575, 1061–1062.

21 АС, МИД ШПО, 1911, ред 373, III Бр. 2906, Телеграм конзула Милана Ракића – Министарству иностраних дела, 14/27. мај 1911; ДСИКС, књ. IV, св. 3/II, док. 492, 941.

22 АС, МИД ШПО, 1911, ред 373, III Бр. 1246, Конзул Јован Ј. Вучковић – Министарству иностраних дела Краљевине Србије, Скопље 31. мај/13. јун 1911.

Саид, посланик скопски. За њима су на аудијенцију били примљени: шефови одељења скопског хуџмата, виши официри, представници беледије, шеици и уleme, изасланици џемијета Косовског вилајета на челу са Хаџи Али-бејом, изасланства из каза, међу којима су били митрополит и архимандрит Сава са свим намесницима, изасланство из Пљеваља и представници конзуларног кора. За разлику од њих, поглавари вера били су поздрављени од стране великог везира. Током пријема султан је поделио разне поклоне и то: турским посланицима златне сатове, а хришћанским накит за жене. Сава Стојановић је добио брош за жену, а бугарски Павлов дугмад за манжетне. Бугарски и српски митрополит и архимандрит грчки су добили по златни сат са ланцем. Неколико одабраних Арбанаса добило је по једну лиру на којој је писало „Косово“.²³

Међу виђенијим арбанашким првацима који су дошли да поздраве султана налазили су: Сулејман Батуша, Хасан Феровић и посланици Неџиб Драга, вучитрнски Хасан-бег и призренски Шериф-ефендија. Сусрет са њима и срдчан пријем од стране султана наговестио је општу амнестију, која је требало да претходи помирењу са Арбанасима. У ствари, султаново путовање по Старој Србији и Македонији је имало чисто муслимански карактер. О томе се говорило и међу простим Турцима који су понављали: „Ове земље још мало па су биле изгубљене за Турску, и сад падишах иде на Косово да их сасвим освоји и сачува Турцима“. Можда су ова тумачења била заснована на сазнању да је мерћез кајмакам, уочи султановог доласка, пред бројним виђенијим Турцима и представницима других народности на једној конференцији изговорио: „Овај султанов пут значи ново освојење ових земаља“.²⁴ Овакво тумачење потврђују и речи самог султана који је као циљ путовања наводио зближење разних народности, нарочито Арбанаса и истицао: „Срећан ћу бити ако у томе успем“.²⁵ Колико је султлану било битно међусобно зближавање припадника разних народности, најбоље илуструје пример ђака од којих је захтевао да један другом пружи руку, као знак уједињења, љубави и слоге. Након тог чина даривао је четворицу ученика са по пола турске лире. Током боравка у Скопљу султан је, поред ученика, даривао и школе. Тако је на име поклона турској занатској школи уручио 300 турских лира, разним народносним школама 500, медресама и текијама 150, муслиманским и немуслиманским добротворним установама 200, сиротињи

23 АС, МИД ШПО, 1911, ред 373, ПП Бр. 1258, Конзул Јован Ј. Вучковић – Миловану Ђ. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 3/16. јун 1911; ДСИКС, књ. IV, св. 3/П, док. 575, 1062–1063.

24 АС, МИД ШПО, 1911, ред 373, ПП Бр. 1255, Конзул Јован Ј. Вучковић – Миловану Ђ. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 2/15. јун 1911; ДСИКС, књ. IV, св. 3/П, док. 570, 1050–1051.

25 АС, МИД ШПО, 1911, ред 373, ПП Бр. 1258, Конзул Јован Ј. Вучковић – Миловану Ђ. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 3/16. јун 1911; ДСИКС, књ. IV, св. 3/П, док. 575, 1063.

у Скопљу 500, болници 300, текији дервиша из секте „мевлеви“ 200 и Комитету „Јединство и Напредак“ 5.000, у чије име је новац примио Хаџи Адил-беј.²⁶

Султанов дочек у Скопљу, разне свечаности, манифестације и изложбе које су протекле без иједног инцидента, пратили су бројни дописници страних агенција. Били су присутни новинари Тајмса, Тана, Руског Слова, Дејли Телеграфа и других. Карактеристично је да међу њима није било представника ниједног листа из Србије.²⁷

Посета султана седишту вилајета није импресионирао тамошње становништво, нарочито хришћане. Он је, окружен својом пратњом, након Скопља кренуо пут Приштине. Тим поводом је у правцу Косова кренуло више од 2.000 људи, а о овом броју се у самом граду говорило да представља резултат притиска, вршеног од стране клуба „Јединство и Напредак“.²⁸

Султана је у Приштини дочекао више од 20.000 људи.²⁹ Међу њима је било житеља Приштине, војске, званичних делегација, сељака из околних каза, Срба и Арбанаса. Било је присутно 4.000 Арбанаса из Дренице, предвођених Хасан-бегом, послаником из Вучитрна. Поред њих, дочеку су у великом броју присуствовали и Срби и Арбанаси из моравског краја, док су Арбанаси из Лаба били малобројни. Међу присутнима није било представника из Призрена, Пећи и Ђаковице.³⁰ Чињеница која пада у очи је мали број присутних из Лаба, с обзиром на близину, као и изостајање представника из Пећи и Ђаковице, у којима су сукоби Арбанаса и турских власти били најжешћи у претходној години.³¹ Срби су се окупили у митрополији, одакле су, предвођени призренским богословима, ишли према хуџумату. Окупљене богословске ђаке, којих је било 46, предводио је ректор Призренске

26 АС, МИД ШПО, 1911, ред 373, К ШП Бр. 1258, Конзул Јован Ј. Вучковић – Миловану Ђ. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 4/17. јун 1911; ДСИКС, књ. IV, св. 3/II, док. 579, 1066–1067.

27 АС, МИД ШПО, 1911, ред 373, К ШП Бр. 1258, Конзул Јован Ј. Вучковић – Миловану Ђ. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 4/17. јун 1911; ДСИКС, књ. IV, св. 3/II, док. 579, 1068.

28 АС, МИД ШПО, 1911, ред 373, К ШП Бр. 1258, Конзул Јован Ј. Вучковић – Миловану Ђ. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 4/17. јун 1911; ДСИКС, књ. IV, св. 3/II, док. 579, 1069.

29 Број Арбанаса који су дочекали султана се разликује у зависности од извештаја. Политика је у два наврата писала да је султана дочекао 100.000 Арбанаса (*Политика*, 04. 06. 1911: 2; *Политика*, 01. 06. 1911: 2). Сматрамо је да је овај број претеран у односу на извештај конзула из Приштине Милана Ракића који говори о присуству 20.000 АС, МИД ШПО, 1911, ред 373, ШП Бр. 377, Конзул Милан Ракић – Министарству иностраних дела Краљевине Србије, Приштина 4/17. јун 1911; ДСИКС, књ. IV, св. 3/II, док. 580, 1069; (Ракић 1985: 245–246).

30 АС, МИД ШПО, 1911, ред 373, ШП Бр. 377, Конзул Милан Ракић – Министарству иностраних дела Краљевине Србије, Приштина 4/17. јун 1911; ДСИКС, књ. IV, св. 3/II, док. 580, 1069; (Ракић 1985: 245–246).

31 Детаљније о арбанашким побунама видети: Зарковић–Савић 2018: 291–313.

богословије Стева Димитријевић. Српској делегацији се придружио и архимандрит Сава Протић који је искористио пријем код великог везира и упутио му молбе које су се односиле на железницу и Пећку патријаршију, а усмено изложио проблеме настале решавањем чифчијског питања. Поред тога, архимандрит је и министру просвете предочио значај и упутио молбу за отварање пољопривредне и других занатских школа и истовремено указао на недостатак поједних ствари, неопходних за српске народне школе.³² Током вечери архимандрит Сава је био примљен од стране султана који га је дариивао златном табакером на којој је на француском било исписано његово име Решет у брилијантима.³³

Боравак султанов у Приштини је био веома кратак, свега дан и по. Али, с обзиром на даљи развој догађаја, с правом се може тврдити да је ова посета имала преваходно муслимански карактер. Од главног циља, посете Муратовог турбета, се није одустало. Султан је од Приштине до Муратовог гроба пролазио улицама запоседнутим војском, пошто је грађанству био забрањен излазак. Након разгледања Муратовог гроба уследила је молитва, којој је према информацијама конзула Милана Ракића присуствовало око 30.000 људи. Ракић је сматрао да то и није велики број, с обзиром на чињеницу да је у тим крајевима живео велики број Арбанаса. После молитве присутнима се обратио велики везир и истакао значај султанове посете, која је имала за циљ да оповргне разне гласине о Арбанасима као бунтовницима и одметницима од власти, подложним страном утицају. Он је нагласио да се султан уверио у супротно и као доказ љубави према Арбанасима прочитао ферман о амнестији свих политичких криваца, у земљи и ван ње. Саопштио је и да је султан из своје приватне касе издвојио 30.000 турских лира за мирење међу Арбанасима. Истовремено, није пропустио прилику да подсети Арбанасе на султанове речи изговорене у парламенту годину дана раније: „Да су они најлепши дијамант у круни отоманској. Отаџбина гледа у њих као најбоље синове своје и све су очи упрте у њих. С тога они треба да се окану међусобних зађевица и убистава, па да, сложни и снажни, стану на браник отаџбине“.³⁴

Знајући да Арбанаси доста значаја придају ордењу и одликовањима, било је дозвољено подношење спискова у којима су се налазила имена од преко хиљаду предложених. Зато је било одлучено да се формира посебна комисија са задатком да поброји све учеснике ратова 1876–1878. године против Србије и одликује их за храброст и војничке врлине. О посети

32 Архив Југославије (=АЈ), Збирка Јована Јовановића Пижона, 80, кут. 48, с 420–422а.

33 АЈ, 80, кут. 48, с 420–422а.

34 АС, МИД ШПО, 1911, ред 373, ШП Бр. 380, Конзул Милан Ракић – Миловану Ђ. Миловановићу, министру иностраних дела Краљевине Србије, Приштина 4/17. јун 1911; ДСИКС, књ. IV, св. 3/II, док. 582, 1074; (Ракић 1985: 248).

Муратовог турбета телеграфским путем су из Приштине послате депеше у све делове света у којима је било муслимана.³⁵

Овом, за Османско царство значајаном догађају, када је султан први пут посетио простор Старе Србије и Македоније, код Муратовог турбета су присуствовали бројни арбанашки прваци. Међу њима су били Хасан Феровић, Сулејман-ага Батуш, Асан Хусеин са друговима из Лесковца и синови Исе Бољетинца. Упркос напору Турака, Идриз Сефер и Иса се нису одазвали позиву.³⁶ Иса Бољетинац је био један од истакнутијих Арбанаса који се настањен у својој кули, у близини Митровице, није предао, пркосио је и у арбанашком духу исмевао султана поредећи га са „мечком коју воде тамо амо и непрестано мувају, а јадна мечка, само урличе и мумла“ (Перуничкић 1988: 451).

Султанова посета Приштини је трајала краће од предвиђеног и он је 4. јуна кренуо према Солуну. Конзул Краљевине Србије Милан Ракић је располагао информацијама да је на такву одлуку утицала вест о могућим арбанашким протестима којима би се осудило држање Џемијета и његово мешање у административне и судске послове. Сматрало се да су на промену плана путовања утицали Нази-беј и Омер Наџи, који су у томе видели начин да се избегну могуће непријатности.³⁷

На путу према Солуну султан се задржао у Битољу, у којем је био приређен свечани дочек. Улицама којима је пролазио било је подигнуто осам тријумфалних капија, од којих су три припадале вароши, а осталих пет је било урађено на рачун Бугара, Румуна, Грка, Срба и Јевреја. Као и у осталим местима, дочекали су га представници конзуларног кора, виши официри, чиновници, турско свештенство, сви егзархијски и патријаршијски митрополити из вилајета, међу којима је био и српски Варнава, разне делегације из унутрашњости, представници свих народности и ђаци. Биле су присутне и разне групе Арбанаса из различитих крајева које су дефиловале градом, на чијем се челу налазио Нијази који је предводио кола слободе и окићени топ са којег је објављена уставност 10. јула 1908. године. Као и у Скопљу, султан је даривао поклонима. Међу бројнима који су имали ту привилегију били су грчки и бугарски митрополит, један румунски свештеник и један јеврејски првак. Да ли случајно или намерно, не зна се, али је епископ Варнава био изостављен. Ипак, на исистирање посланика др Димитријевића, добио је златни сат. Султанову посету Битољу, започету 7. јуна, обележила је посебна пажња која је посвећена члановима старог младотурског комитета и као

35 Исто.

36 АС, МИД ШПО, 1911, ред 373, ШП Бр. 380, Конзул Милан Ракић – Министарству иностраних дела Краљевине Србије, Приштина 4/17. јун 1911; ДСИКС, књ. IV, св. 3/II, док. 582, 1076.

37 АС, МИД ШПО, 1911, ред 373, ШП Бр. 381, Конзул Милан Ракић – Министарству иностраних дела Краљевине Србије, Приштина 6/19. јун 1911; ДСИКС, књ. IV, св. 3/II, док. 586, 1082.

потврда таквог понашања додељења су бројна одликовања или унапређења.³⁸ Срби који су живели и радили у Битољу били су активно укључени око свих припрема за дочек. У томе су се нарочито истакли професори и ученици битолске гимназије. Ову, за Србе важну установу, посетио је министар просвете Абдурахман, бивши директор Галата Сараја у Цариграду, који је и те како био упознат са школским пословима. Приликом обиласка школе био му је показан албум са фотографијама српских и турских школа у Битољу, који је касније у име чланова гимназије уручен султану од стране Ксенофона Шаховића, одличног ученика III разреда.³⁹

Након свечаног дочека и уручених поклона с обе стране, султан се упутио према Солуну. Осим учешћа школа није било већих уличних манифестација и овација, а свечани говори су изостали. Велики напори младотурског комитета да посету овом граду учине што топлијом нису уродили плодом. Варош је, по речима вицеkonzула Краљевине Србије Јевр. Симића, била окићена у источњачком стилу, с неколико укучних и некучних капија и својом шареноликошћу пружала је слику неког вашара. Полицијске мере су биле појачане, али је младотурски комитет сматрао да су недовољне, па је поред званичне, формирао и своју нарочиту полицију која је упоредо радила на султановој безбедности.⁴⁰ У Солуну га је, поред разних делегација, поздравила и српска војна делегација коју су чинили генерали Соларевић и Јовановић. По доласку у Солун су их сачекали султанов ађутант Зија-беј, пуковник Цавер-беј са неколико војника и почасном четом, као и шеф политичког одељења Кара Бибер. Иако се у почетку мислило да српска војна делегација неће наићи на пријатељски пријем, понашање султана и осталих представника османске државе је оповргло такво мишљење. Наиме, двојица највећих моћника, министар војни Махмуд Шефкет-паша и најистакнутији члан у младотурском комитету др Назим били су најзаслужнији за такав пријем српске делегације. Они су слање српске војне делегације тумачили као израз пријатељских односа између Србије и Османског царства, што је било и те како битно у том тренутку, када су били заострени односи између Турске и Црне Горе.⁴¹

По повратку из Старе Србије и Македоније султану је био приређен свечани дочек, исто онако како је и био испраћен. Подаци из различитих

38 АС, МИД ПШО, 1911, ред 373, ПШ Бр. 684, Конзул Љуб. М. Михаиловић – Министарству иностраних дела Краљевине Србије, Приштина 10/23. јун 1911; ДСИКС, књ. IV, св. 3/II, док. 607, 1117–1118.

39 АС, МИД ПШО, 1911, ред 373, Бр. 79, Директор Српске гимназије А Ст. Јотић – Настојатељу српске гимназије, Битољ 12/25. јун 1911; ДСИКС, књ. IV, св. 3/II, док. 613, 1127–1128.

40 АС, МИД ПШО, 1911, ред 373, ПШ Бр. 276, Вицеkonzул Јевр. Симић – Министарству иностраних дела Краљевине Србије, Солун 12/25. јун 1911; ДСИКС, књ. IV, св. 3/II, док. 616, 1135.

41 ДСИКС, књ. IV, св. 3/II, док. 631, 1158.

извора којима је располагао посланик Краљевине Србије у Цариграду Ненадовић нису уливали оптимизам нити су будили наду да ће се Арбанаси примирити и да ће завладати мир у тим крајевима. Султанова посета је имала за циљ да код Арбанаса пробуди осећај припадности исламској заједници, па је управо из тог разлога била организована заједничка молитва калифе са верницима, врло ретка у османској историји и великог религиозног значаја. Међутим, прави циљ није ни изблиза био постигнут, што се могло наслутилити по разочарењу код владиних кругова и у турској штампи.⁴²

Још се нису стишале приче о султановом одласку, а комисије за процену штете које су Арбанаси претрпели у сукобима са турским властима претходне године, формиране током његове посете, увелико су радиле. Раније донета одлука да најмања надокнада износи пет, а највећа педесет турских лира, због незадовољства виђенијих Арбанаса, пре свега Исе Бољетица, измењена је подизањем горње границе којом се није ограничавала надокнада (Перуничкић 1988: 459). Ова, као и друге сличне повластице које су турске власти чиниле, нису у потпуности задовољиле Арбанасе.

Иако су се организатори овог путовања на све начине трудили да придобију Арбанасе и у неку руку их задовоље новцем, поклонима и амнестирањем политичких криваца, нису постигли жељени ефекат. Међу њима је и даље постојало незадовољство које је претило да прерасте у отворене сукобе са турским властима. Арбанаси су били много захтевнији и нису се задовољавали понуђеним. Према речима Хасан-бега, посланика из Вучитрна, који је имао велики утицај на арбаншко становништво нарочито на Дреничане, они су захтевали: постављање за административне, војне и судске чиновнике у областима насељеним Арбанасима, служење војске у својој земљи, отварање школа у „целој Албанији“ у којима би се учило на албанском језику са латинском азбуком, изградњу путева и железнице кроз Албанију. Иако су ови захтеви представљали зачетак аутономије, Хасан-бег је наглашавао да је из њиховог програма искључена аутономија и тврдио да „су они свесни тога да не могу живети слободни и независни ван граница турске државе“.⁴³

Посета султана Махмуда V Решада није испунила свој циљ. Арбанаси нису били у потпуности задовољени и стално су истицали своје захтеве, а амнестија која им је дата негативно се одразила на српско становништво. Уследила су нова убиства, отмице, пљачке, паљевине и протеривање Срба. Од султановог доласка, тачније од јула до новембра 1911. године у Старој Србији забележено је 128 крађа, 35 паљевина, 41 разбојништво, 53 отимачине, 30 уцена, 19 застрашивања, 35 убистава, 37 покушаја убистава, 58 оружаних напада на имовину,

42 ДСНКС, књ. IV, св. 3/II, док. 620, 1141.

43 АС, МИД ИПО, 1911, ред 373, III Бр. 401, Конзул Милан Ракић – Министарству иностраних дела Краљевине Србије, Приштина 12/25. јун 1911; ДСНКС, књ. IV, св. 3/II, док. 615, 1131; (Ракић 1985: 251–254).

27 примера туче и злостављања, 13, покушаја турчења и 18 примера наношења тешких повреда (Батаковић 1989: 277; Задужбине Косова 1987: 716).

Замисао младотурског комитета, захваљујући којој је ово путовање организовано, није била само тежња да учврсти своју власт и позицију, него и да скрене пажњу великим силама и одврати их од даљих мешања у збивања на овој територији. Иако је султан пре овог путовања обишао Бурсу и Једрене, много већи значај је имала посета Старој Србији и Македонији, које су непрекидно биле предмет интересовања великих сила. Младотуци су мислили да директан контакт са Арбанасима, посебно са оним муслиманске вероисповести, и заједничка молитва могу много утицати на њих, па је зато ова посета углавном имала верски карактер. Уједно, свечани дочек је требало да пред Европом прикаже како се Арбанаси добровољно потчињавају султановој вољи и на тај начин спречи свако друго мешање споља, које је за Османско царство било непотребно и сувишно.⁴⁴ Упркос таквом мишљењу младотурака, бројни поклони, повластице и уступци учињени од стране султана нису испунили очекивања и жеље Арбанаса који су све више потпадали под страни утицај, пре свега Аустроугарске и Италије, што ће резултирати стварањем Албаније 1912. године.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Југославије, Збирка Јован Јовановић Пижон.
Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко–просветно одељење.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- Алексић Пејковић–Џамбазовски 2009: Љиљана Алексић Пејковић – Климент Џамбазовски. *Документи о сјољној полицији Краљевине Србије 1903–1914*. Књига IV, свеска 3/I, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Алексић Пејковић–Џамбазовски 2009: Љиљана Алексић Пејковић–Климент Џамбазовски. *Документи о сјољној полицији Краљевине Србије 1903–1914*. Књига IV, свеска 3/II, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Перуничкић 1988: Бранко Перуничкић. *Сведочанство о Косову 1901–1913*. Београд: Научна књига.
- Поповић 2007: Јанићије Поповић. *Живот Срба на Косову 1812–1912*. Грачаница: Никанор.
- Ракић 1985: Милан Ракић. *Конзулска писма 1905–1911*. Београд: Просвета.

ПШТАМПА

Полишика, 1911. 2. 4; 31. 5;

44 АС, МИД ПШО, 1911, ред 373, ПШ Бр. 276, Вицеконзул Јевр. Симић – Министарству иностраних дела Краљевине Србије, Солун 12/25. јун 1911; ДСПКС, књ. IV, св. 3/II, док. 616, 1133–1134.

ЛИТЕРАТУРА

- Батаковић 1989: Душан Т. Батаковић. „Анархија и геноцид над Србима 1897–1912“. *Косово и Мейхохија у српској историји*. Београд 1989: Српска књижевна задруга, 249–280.
- Богдановић 1985: Димитрије Богдановић. *Књига о Косову*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Задужбине Косова – сјоменици и знамења српског народа* 1989. Призрен: Епархија рашко-призренска; Београд: Богословски факултет у Београду.
- Зарковић 2018: Весна Зарковић. „Побуне Арбанаса у Косовском вилајету 1911. године“. *Башићина*, св. 46. Приштина/Лепосавић: Институт за српску културу, 213–229.
- Зарковић–Савић 2018: Весна Зарковић – Александар Савић. „Арбанашке побуне у Косовском вилајету 1910. године“. *Башићина*, 45. Лепосавић: Институт за српску културу – Приштина, 291–313.
- Мантран 2002: Робер Мантран. *Историја Османског царства*. Београд: Слио.
- Микић 1988: Ђорђе Микић. *Друштвене и економске промене у Србији у XIX и почетком XX века (од чифчијства до банкарства)*. Београд: Српска академија наука и уметности.

Vesna S. ZARKOVIĆ

SULTAN'S JOURNEY THROUGH OLD SERBIA AND MACEDONIA

SUMMARY

Dissatisfaction of the Albanian population in Old Serbia and Macedonia during 1910 and 1911 turned into open conflicts with Turkish authorities. These conflicts resulted in a large number of wounded and killed, and a lot of houses were burnt and destroyed. Turkish authorities, knowing that the Albanians represent a fortress in the preservation of the Ottoman Empire in the Balkans, decided to organize a sultan's visit to this part of the state. The visit represents the achievement of the idea of Youth Turkish Committee which had the intention to calm down the Albanian population from one side, and to avoid the interference of great powers in internal questions of the state from another side. During his seventy days journey through Old Serbia and Macedonia sultan visited Thessaloniki, Skopje, Pristina and Bitolj, where he was receiving religious and civil representatives of all nationalities including the representatives of foreign countries in those places. Preparation which were done for the arrival of sultan supposed, among other things, the participation of the Serbs. The presence of the Serbian military delegation in Thessaloniki was for Turks the expression of peaceful politics of the Kingdom of Serbia toward Ottoman Empire.

Sultan's visit to Old Serbia and Macedonia and touring of Murat's turbet, where the decree on amnesty of all political culprits being in the country or outside was read, did not completely satisfy the Albanians. Their dissatisfaction affected Serbs the most. The Albanian fury increased every day and the requests multiplied. They included the appointment of the Albanians for administrative, military and judicial officers in the areas where they live, doing military service in their country, opening of schools in "the whole Albania" in which the teaching process will be conducted in Albanian language with Latin alphabet, building of roads and railways through Albania. These requests openly led toward the autonomy and creation of new state, which will come true after the First Balkan War in 1912 with dedication of Austria-Hungary and Italy.

Key words: Ottoman Empire, Old Serbia, Macedonia, sultan, journey, Serbs, Albanians.